

F. Znanieckého) a na přiblížení zanedbaných témat sociální reality, třeba na stále živý problém šikanování, ale především na veřejnou "sociologickou laborator" sociálních a politických proměn současnosti, tedy na problémy aktuální. Zde je třeba zmínit diferencující analýzu sociálních souvislostí a důsledků tzv. lustračního zákona - M. Petrusek: Lustrační zákon a poučení ze sociologické teorie (roč. 1., č. 1), která může zároveň sloužit jako instruktivní příklad "sociologické terorie v chodu". Blízkému tématu je věnován také nekonvenční článek s dlouhým názvem "Zlato mlčení aneb kultura neudávání jako complementární leč funkční sociální mechanismus totalitní společnosti" J. Premusové (roč. 1, č. 2). Za zmínku stojí také "Východoevropské převlékání kabátů" J. Kabeleho (roč. 2, č. 1), obracející se ke kontroverzní otázce, kdo vlastně profituje na porážce komunismu, či zevrubná studie F. Gála "Československá politická scéna po volbách 1992" v tomtéž čísle. Gál se pohybuje na hra-

nicích sociologie a politologie a nabízí liberální hodnoty zdůrazňující pohled na změny československé politické scény mezi posledními volbami a rozpadem republiky. Ve výčtu zajímavých příspěvků by bylo možné pokračovat.

Na závěr je možné asi konstatovat, že předností "S-obzoru" se mohou lehce stát jeho slabinami. Neformálnost, nekonvenčnost, pestrost, otevřenost, zajímavost, vstřícnost vzdělanému laikovi atd. mohou nejen sklouznout do hodnotové a kritické neurčitosti, na kterou jsem se snažil již upozornit, ale především se mohou minout s požadavky "kontroly, dozoru a kritiky". Editori dobře vědí, že tyto požadavky jsou závislé na jednoznačnosti hlediska, na "umístění pozorovatele", na možnostech nadhledu a šíři "obzoru". Jde přece právě o to, že v pohledu ze skutečné výše se prosazuje perspektiva, která spojuje linie, uzavírá otevřenost a zpřehledňuje pluralitu.

srpen 1993

Miloš Havelka

Hans Joas: Die Kreativität des Handelns Frankfurt am Main, Suhrkamp 1992, 414 s.

Hans Joas patří ke střední generaci německých společenskovědních pracovníků (nar. 1948). Studoval v Mnichově a v Berlíně sociologii, filozofii, germanistiku a historii. Je profesorem na Institutu J. F. Kennedyho na Freie Universität Berlin. V roce 1973 vyšla jeho kniha *Die gegenwärtige Lage der soziologischen Rollentheorie*. Stipendijní pobyt na univerzitě v Chicagu, kde působil dnes již velmi známý G. H. Mead, umožnil Joasovi podrobné studium Meadova díla z materiálů málo známých i z těch, o nichž se dříve nevědělo. Výsledkem stipendijního pobytu v Chicagu je rozsáhlá Joasova studie *Praktische Intersubjektivität*, která vyšla v roce 1980 v nakladatelství Suhrkamp ve Frankfurtu.

Tato práce měla velký ohlas v Německu i v zahraničí. V roce 1987 vydal Joas dvou-svazkové *Gesammelte Aufsätze* G. H. Meada. Hluboké studium Meada nutně vede toho, kdo se jím zabývá, k dalšímu studiu Meadových myšlenkových zdrojů a podnětů, zejmé-

na pak vlivů a souvislostí filozofie hlavních představitelů amerického pragmatismu Ch. Peirce, W. Jamese a J. Deweyho. Tito filozofové měli také vliv na veřejný a politický život v USA, sám H. Mead byl velmi aktivně zapojen do politického a veřejného života Chicaga. H. Joas se věnoval v řadě studií, statí a publikací těmto uvedeným problémům, neomezil se však výhradně jen na ně. Jeho badatelská činnost je mnohem širší. Studium sociologie s filozofií a historií mu umožnilo všestrannější zaměření, což se projevilo v jeho dalších studiích, příspěvcích v kolektivních pracích a zvláště pak v jeho poslední knižní práci, o níž pojednává tato recenze. Joas se pohybuje velmi suverénně v dějinách sociologie a filozofie, v rámci sociologie se zaměřuje i na otázky obecné a teoretické sociologie americké a anglické, je informován o teoretickém díle A. Giddense, zná teoretická a koncepční díla sociologů a teoretiků francouzských (Bourdieu, Touraine, Foucault a další). Filozofické a sociologické vzdělání se projevuje v jeho hlubokých znalostech německé filozofie a současných klíčových sociologů a filozofů (Habermas,

Luhmann, představitelé fenomenologické filozofie a sociologie i němečtí autoři, kteří reprezentují systémové teorie a prosazují "rehabilitaci" díla T. Parsonse - R. Münch aj.). Z amerických autorů sleduje Joas zejména ambiciózní dílo J. Alexandra. Ve svých pracích využívá kriticky a seriózně dílo K. Marxe.

Recenzovaná práce má své logické vnitřní členění. Po předběžné poznámce a úvodu následuje vlastní práce. Ta je rozčleněna na čtyři kapitoly. První kapitola má název O vzniku teorie jednání, druhá je nadepsána Metafory tvořivosti, protože Joas se domnívá, že to lépe vyjadřuje problém než název teorie nebo koncepce. Třetí kapitola má širší diferencovanější název Situace - tělesnost - socialita - Základní teorie kreativity jednání. Poslední kapitola svým názvem výrazně naznačuje závažné politické zaměření. Jde o problematiku kreativní demokracie.

H. Joas byl pro sepsání své práce připraven studiem děl G. H. Meada, ale také prací z německé filozofie a antropologie i studiem vztahu amerického pragmatismu k současným i minulým návrhům na teorii společnosti. Ostatně Joas o tom ve své úvodní poznámce říká toto: "Svou knihu jsem chtěl napsat již dávno. Zabýval jsem se myšlenkou vyjádřit ideje amerického pragmatismu ve vztahu k dnešním důsledkům pro teorii jednání a společnosti". V úvodu své práce pak zdůrazňuje, že "jednání je dnes klíčový pojem filozofie a skoro všech sociálních a kulturních věd. Teorie jednání jsou ve všech těchto oblastech ohniskem současného teoretického zájmu".

Vlastní původ teorie jednání Joas nachází v ekonomii druhé poloviny 18. století ve spojení s koncepcí "Homo oeconomicus". Typ racionální volby a racionálního jednání je výchozím bodem všech dalších úvah. Teorie racionálního jednání představuje nesporně paradigmatické jádro ekonomické disciplíny. Další vývoj směřoval od ekonomických modelů jednání přes neoweberovské a neo-parsonsové pokusy k velkým a samostatným pokusům o nové návrhy. Sem autor řadí Habermasovu teorii komunikativního jednání, Giddensovu teorii aktivistické struktury a tvořivost a novost zdůrazňující verzi aristo-

telovské praktické filozofie Castoriadise a jím ovlivněného A. Touraina.

Celkový terén následujícího výkladu spočívá hlavně podle Joase v sociologické teorii jednání, v níž však zůstávají určité ztráty, které ignorují stoupenci hospodářského subjektu v ekonomii nebo v behavioristické psychologii. Ústřední myšlenkou Joasovy knihy je tvrzení, že lze k převládajícím modelům racionálně a normativně orientovaného jednání přiřadit koncepci o kreativním charakteru lidského jednání. Nejde jen o to poukázat na další opomíjený typ jednání, nýbrž pro každé lidské jednání uhájit jeho tvořivý rozměr.

V první kapitole práce je pak tento úkol řešen analýzou Parsonsova pokusu o syntézu teorie jednání z několika zdrojů v jeho první velké práci *The Structure of Social Action*. Joas chce nejdříve zprostředkovat důvody, které vysvětlují specifický přístup teorie jednání a okrajové postavení tvořivosti jednání v této koncepci. Ve druhé kapitole se tvořivost jednání již posunula do středu tvorby teorie ovšem se specifickým zkreslením nebo falešnými generalizacemi. V první kapitole Joas analyzuje kriticky Parsonsův pokus o syntetickou teorii jednání a diskuse, týkající se Parsonsova díla. Výsledkem kritické analýzy je snaha rehistorizovat Parsonsovu konvergenční teorii jednání, kterou zpracoval na základě teorie jednání M. Webera, E. Durkheima a V. Pareta. Joas vytýká Parsonsovi, že věnuje malou pozornost Marxovi a vůbec žádnou koncepci sociální interakce a komunikace v americké pragmatické filozofii a zvláště pak v díle G. H. Meada. Prvky tvořivosti nachází Joas v díle M. Webera (charisma), u Durkheima v jeho pojetí náboženství a morálky. V souvislosti s filozofií života poukazuje též na prvky tvořivosti v díle A. Schopenhauera a H. Bergsona a určité zárodky v pracích F. Tönniese a G. Simmela.

Druhá kapitola je zaměřena na filozoficky orientované čtenáře. Joas používá pro určité zárodky tvořivosti v lidském jednání termín metafora tvořivosti. Analyzuje Herde-rovo pojetí výrazu (Ausdruck), Marxovu koncepci práce a revoluce. Marxovi vytýká podobně jako Habermas přílišnou redukci všech společenských jevů, včetně kultury, na

pojem práce. Uvádí americký myšlenkový proud pragmatismu jako nositele artikulace určitého pojetí tvořivosti. To se projevuje v pojmech intelligence, rekonstrukce, abdukce (Peirce) a konstituce významu.

Obsah kapitoly třetí je předznamenán jejími základními názvy. Jde o pojetí pojmu situace, těla a tělesnosti a základních rysů teorie kreativního jednání. Pojem situace, těla, tělesnosti a sociality přímo navozuje souvislost s dílem G. H. Meada.

Ve třetí kapitole Joas podrobuje kritice teleologický výklad intencionality jednání. S tím souvisí kritika schématu cíl-prostředek. U známého německého teoretika N. Luhmanna lze zjistit přechod od kritiky schématu cíl-prostředek k jeho podřízení systému. Pro Joase je však důležité, že reflexe o pojmu cíle vede nutně k respektování tělesnosti lidského jednání a jeho tvořivosti. Joas klade proti sobě neteleologické a sebe-reflexivní pochopení intencionality. Velmi zdůrazňuje význam předreflexivního úsilí v jednání člověka. Tělesnost má ještě další významnou souvislost, je totiž konstitutivním předpokladem kreativity. Konstituce tělesného schématu a ovladatelnost těla patří k velmi zajímavým a podnětným částem třetí kapitoly.

Termín socialita je originálním pojmem Meadovy koncepce. Podle Joase je u Meada teorie tvoření totožnosti ze schopnosti převzetí rolí spojena s obhajobou neindividualistického pojmu sociálního jednání. Terén, na němž rozvinul Mead svůj nejspěšnější myšlenkový pochod, je terénem antropologické specifiky lidské komunikace. Toto pojetí vede k pojmu sociality, který vyjadřuje orientaci na vzory vzájemně očekávaného chování. Jde evolučně historicky o zcela nový vzor koordinace chování.

Kapitola čtvrtá pojednává o kreativní demokracii. Joas tu zdůrazňuje, že myšlenka kreativity se zaměřuje předem na specifikum všeho lidského jednání, nejde jí jen o konkrétní typ lidského jednání, nýbrž o tvořivost lidského jednání vůbec. Počítá s programem teorie jednání, která je zdůvodněna jako nefunkcionalistická makrosociologie. Jde také o změněný status "funkcionální diferenciacie" v takové teorii. V této souvislosti je

pochopitelné, proč se Joas staví proti neofunkcionalistickým tendencím v pojetí amerického dnes již velmi známého sociologa J. Alexandra. Proto Joas zdůrazňuje zásadní význam myšlenky tvořivosti amerického pragmatismu pro diagnózu kulturní situace naší doby.

Velmi cenná je ve čtvrté kapitole analýza tvořivosti v souvislosti s novými přístupy k problematice kolektivního jednání, která byla a je rozvíjena v americké sociologii a znamená dosti zásadní převrat v pojetí takzvaného davového chování, jak bylo interpretováno ke konci 19. století autory typu Le Bona a později Ortegy y Gassetu apod. Souvisí s konjunkturou tématu nových sociálních hnutí, která se rozvinula v USA a ve Francii. Středem zájmu jsou otázky pluralizace a zevšeňování sociálních hnutí, otázky příčin vzniku, rekrutace členstva a vnitřní dynamiky. Jde také o pokusy společenských věd překonat neplodné stavění proti sobě teorie jednání a modely řádu, systému a struktury. Z autorů, které Joas uvádí jako ty, kteří teoreticky rozpracovávají teorie kolektivního jednání, jmenuje Ch. Tillyho, ale také Smelsera, který dříve spíše inklinoval ke spolupráci s Parsonsem v tradičním pojetí funkcionalismu. Z francouzských autorů Joas uvádí cenné analýzy kolektivního masového jednání A. Touraina. Sem zařazuje Joas i marxismus, který vždy akcentoval masová a revoluční hnutí, ale i představitele Chicagské školy (zvláště R. Parka), kteří se nedistancovali od sociálních hnutí a masové aktivity.

V poslední kapitole věnuje Joas značnou pozornost problematice funkcionalismu, který výrazně kritizuje. Poukazuje na funkcionalistické tendence u Luhmanna, jehož některé podněty pak přejímá podle Joase i Habermas ve své Teorii komunikativního jednání. Joas dokonce charakterizuje Habermasovu teorii jako "nešťastné manželství hermeneutiky a funkcionalismu".

Velmi přísný je Joas na amerického Alexandra i na německého R. Müncha. Nikoli za jejich snahu odmítnout paušální a křiklavé neobjektivní výtky vůči Parsonsovi, ale za to, že Münch popírá vnitřní napětí mezi různými tendencemi Parsonsova díla. Alexander přes svou obhajobu Parsonse

přesto s velkou bystrostí a důvtipem ukazuje, jak Parsons reifikoval své modelové hypotézy tak, že se dostal do rozporu s částmi své teorie. Kritika Müncha, Alexandra i Luhmanna je východiskem Joasovy analýzy problémů diferenciacce a demokratizace, kdy se přiklání k tomu, že existuje perspektiva nefunkcionalistické teorie společenského vývoje. Kritika funkcionalismu nemusí vést k metodologickému individualismu. Je však stále obtížnější použít teorii diferenciacce, která je součástí parsonsismu a neofunkcionalismu, jako univerzálního klíče ke zkoumání sociální změny.

Poslední dílčí část poslední kapitoly celé práce je věnována problematice tvořivosti v postmoderně. Postmoderní diskuse je podle Joase radikální roztržkou s předpokladem racionality a normativity v sociologické teorii jednání. Tato roztržka může být plodná, protože otevírá perspektivu obsáhlého pochopení lidského jednání ve smyslu teorie tvořivosti jednání. Chybou autorů postmoderny je orientace postmoderny na koncepci tvořivosti ve filozofii života. Vzdávají se šance na revizi sociologické teorie jednání a nenacházejí žádný produktivní vztah k sociologii. To se projevuje v jejich ztotožňování sociologie a modernistické víry v pokrok. Právem říká Joas, že současná krize víry v pokrok přece není jediná v dějinách myšlení a také ne první v dějinách sociologie. Joas poukazuje na Rousseaua a na německý romantismus, který neprojevoval žádné nadšení nad prvky materialismu a utilitarismu, jež přicházely

s osvícenstvím. Kulturní pesimismus a osvícenská víra v pokrok se střídaly podle historických událostí i ve 20. století - války, krize, dočasné vlny poválečného optimismu, fetišizace vědeckotechnického pokroku, ekologické katastrofy apod.

Závěrečná část Joasovy knihy je druhem polemiky s pesimismem a tendencí k amoralnosti postmoderny. Diskuse o morálce je nutná, když se myšlenka tvořivosti dostává do středu pozornosti. Podle Joase platí v romantickém i "postmoderním smyslu" otázka, jak má vypadat sociální řád, který tvoříme a chceme pro sebe. Odpadnutím metasociálních garancí při tvoření sociálního řádu nás reflexe vede k tvořivosti lidského jednání samotného.

Joasova práce o tvořivosti jednání je nesporně cenným a všestranně rozpracovaným dílem k problematice sociologie a filozofie, ale také významným dílem, které problémy tvořivosti a jednání spojuje se situací i perspektivami soudobé etapy vývoje moderní civilizace (či snad přesněji postmoderní?). Je bohatá myšlenkami, které provokují, obohacují i poučují, je to práce, která jistě čtenáře nenechá chladnými nebo nezúčastněnými. Má své otazníky i diskusní místa. Polemizoval proti nim jednotlivými připomínkami či kritickými poznámkami by však nebylo to nejužitečnější. K tomu by bylo asi nutné napsat vysoce erudovanou a kvalifikovanou práci, jakou napsal Joas o problematice tvořivého jednání.

Eduard Urbánek

Joffre Dumazedier: Kultúrna revolúcia vo voľnom čase (1968-1988)

Paríž, Méridien Klincksieck 1988, 312 s.

Joffre Dumazedier - nestor a zakladateľ sociológie voľného času. V 60. rokoch otvoril nové odvetvie v sociológii. Nová sociologická disciplína sa rozvíjala najmä vo Francúzsku, NSR a USA. Aj naši sociológovia v predvečer 70. rokov prejavili o ňu záujem (M. Švigová, B. Filipcová a ďalší). Tak ako prvá lastovička jar iba zvestuje, no ešte je nerobí, aj spomínaný záujem našich autorov

o problematiku voľného času bol v podstate len zvestovaním rozpracovanosti danej tematiky vo svetovej sociológii. Od 70. rokov sa záujem o problematiku voľného času v našej sociológii a pedagogike zamerával hlavne na voľný čas mládeže, jeho "aktívne" využívanie a organizovanie (Holinová, Brindza, Kučera) alebo na súvislosť voľného času a spôsobu života (Bartoš, Pacl). V záplave prác o voľnom čase v 70. a 80. rokoch sa však nenašlo miesto pre analýzu voľného času starých ľudí. V roku 1990 vydáva Pacl v Brne zaujímavú dizertačnú prácu o koreňoch myslenia